phonetic laws and factor of analogy. The linguists-comparativists of the first period, scientists of the Kharkov and Moscow schools, the neogrammarians appealed to analogy as a means of explaining linguistic change. Thanks to I. Baudouin de Courtenay, analogy was substantiated theoretically, the linguist treated analogy as mutually exclusive and opposite to phonetic law. Analogy was fully developed by V. Bogorodytskyi. The linguist described analogy as a natural factor, but if phonetic explanation of a particular phenomenon was not possible, the linguist turned to analogy. According to the linguist's idea, analogy was more typical for folk dialects than literary language.

Key words: phonetic condition, phonetic law, analogy, phonetic explanation, sound law.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013 р.
Прийнято до друку 26.04.2013 р.
Рецензент – к. ф. н., доц. Должикова Т. І.

В. В. Роман (Слов'янськ)

УДК 811.161.1+ 811.161.2' 246.2' 373.613

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ПІДХОДУ (перша половина ХХ ст.)

Проблема процесу адаптації лексичного запозичення – одна з найважливіших у мовознавстві, її розгляд в лінгвоісторіографічному аспекті є перспективним, оскільки історія мовознавства – це історія лінгвістичних методів, а методологія та методика лінгвоісторіографічних досліджень тісно пов'язані. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми. Актуальність нашого дослідження зумовлено тим, що праці лінгвоісторіографічного характеру, у яких було би докладно проаналізовано відповідні студії вчених першої половини ХХ ст., ще не були предметом спеціального дослідження.

Метою пропонованої статті є висвітлення загальних положень праць лінгвістів першої половини ХХ ст. щодо засвоєння лексичних запозичень. Завдання нашої роботи полягають у розкритті поглядів європейських (зокрема українських і російських) мовознавців першої половини ХХ ст. на адаптацію лексичних запозичень із зосередженням уваги на питаннях нелінгвістичного характеру у лінгвоісторіографічному аспекті. Поставлені в дослідженні завдання розв'язано за допомогою актуалістичного методу, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [Глущенко 1998: 6].

Предметом дослідження є погляди лінгвістів першої половини ХХ ст. на проблему адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті з урахуванням екстралінгвальних чинників. Оскільки зазначену проблему найбільш плідно розв'язано в індоєвропеїстиці, ми обмежуємося матеріалом індоєвропейських мов. Об'єкт дослідження – розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті сукупність наукових поглядів з питання адаптації лексичних запозичень, авторами яких є мовознавці першої половиниХХ ст.

У зазначений період увагу дослідників було зосереджено на проблемі мовних контактів. Особливого значення набули праці, автори яких шукали вплив соціального чинника на структуру мови. Важливою є участь учених з різних країн, фахівців з різних мовних ареалів, які вважали науково значимим і актуальним дослідження проблеми засвоєння запозиченої лексики. Головні здобутки належать таким видатним ученим першої половини ХХ ст., як І. Бодуен де Куртене, В. Богородицький, Л. Булаховський, В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларін, Є. Поливанов, А. Селіщев, Л. Щерба Л. Якубинський, Р. Шор, Г. Шухардт, Ш. Баллі, Ф. Брюно, Ж. Вандріес, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше та ін.

Як зауважує Л. Гребінник, загальна теорія запозичення починає формуватися наприкінці ХХ ст. Процес запозичення як суттєвий чинник функціонування різноманітних мовних явищ теоретично обґрунтовано в студіях молодограматиків (Г. Пауль, Г. Шухардт). Представники цього напрямку досліджують процес засвоєння лексичних запозичень у складній картині соціально-економічних, політичних, культурно-історичних та мовних контактів між народами [Гребінник 2007: 6 – 7]. Водночас для багатьох мовознавців нелінгвістичного підходу вивчення запозиченої лексики провідною ідеєю була концепція Г. Шухардта (Wörterund Sachen). Дослідження слів вимагало безпосереднього вивчення історії, археології, культури країни. Г. Шухардт убачав роз'яснення паралельних відносин між історією мови та історією матеріальної культури в процесі запозичення й засвоєння одночасно як слів, так і понять та речей. За методологією вченого, підтвердженням цьому є принцип первинності речей щодо слів, отже потреба в оновленні виходить, імовірно, не від слова [Шухардт 2003: 304 – 322].

Так, причини мовного змішування („схрещування") Г. Шухардт пояснював соціальним чинником, результатом мовного обміну (Sprachvertauschung). На думку вченого, принцип мовного змішування з проблемою двомовності може бути визначено лише за умови психологічного чинника. Спираючись на цю позицію, Г. Шухардт убачав факт входження й засвоєння іншомовного слова неминучим процесом, навіть якщо це є примусовим. Показовим прикладом може бути факт вдалого засвоєння як іншомовного слова, так і неологізму, якщо слово виникає для позначення якого-небудь поняття або предмета [Шухардт 2003: 175 – 181].

Поняття схрещення мов розвінчує Л. Щерба, який піддає критиці терміни „Sprachmischung", „gemischte Sprache" й аналізує деякі твердження, висунуті мовознавцями (Г. Шухардт, І. Бодуен де Куртене) стосовно зазначеної проблеми. На думку Л. Щерби, класифікація засвоєння лексичних запозичень може бути експлікована за трьома напрямами: 1) власне запозичення; 2) зміни мови внаслідок впливу іноземних мов, наприклад, французьке *haut*, яке походить з латинського *altus*, отримало придиховий *h* під впливом німецького синоніма відповідному німецькому *hoch;* 3) факти, які є результатом недостатнього опанування будь-якої мови [Щерба 1974: 61].

У дослідженні принципу мовного змішування, започаткованим Г. Шухардтом та Г. Асколі, І. Бодуеном де Куртене висунув поняття „змішані мові", більш широке й узагальнююче: „змішування є початком будь-якого життя, як фізичного, так і психічного" [Бодуэн де Куртенэ 1963: 363]. Так, І. Бодуен де Куртене на початку XX ст. відзначив пріоритетну роль соціального характеру розвитку мовної системи й зауважив, що її аналіз здійснюється на основі трьох головних принципів: 1) історичної спорідненості (фактична спорідненість мов як результат передачі й запозичення наступними поколіннями за допомогою традицій, спілкування; 2) спорідненості, яка ґрунтується на спільності й подібності ознак мови, що зв'язані загальним географічним субстратом; 3) загальнолюдські подібності й відмінності. Зокрема, І. Бодуен де Куртене вважав за доцільне розглядати згадані принципи на основі історичного, географічного, фізіологічного, психологічного впливу, одночасно із соціальними змінами й навіть з фізикою та механікою [Бодуэн де Куртенэ 1963: 342]. Процес входження й адаптації іншомовних слів (як результат „соціального колективу") необхідно розглядати як з лінгвістичного, так і з соціального погляду.

Про запозичення в складі російської мови писав видатний мовознавець В. Богородицький. Він наголошував, що запозичення становлять значну й невід'ємну частину лексичного складу й ведуть до наукового обґрунтування мовних явищ. Разом з тим, учений указував на змішаний характер мовних контактів, наслідком яких є запозичення нових предметів і понять, які не тільки підпорядковуються тією чи тією мірою мовній структурі мови-реципієнта, але і є джерелом для нових похідних слів при подальшому засвоєнні іншомовних слів. Водночас В. Богородицький наводить критерії для розрізнення запозичених слів і для визначення джерел та епох запозичення. Розгляд конкретних мовних явищ дав ученому змогу диференціювати ступені адаптації запозиченого слова, а саме фонетичний, морфологічний і семасіологічний [Богородицкий 1935].

Важливими є й розвідки А. Селіщева на початку XX ст. Вивчаючи питання лексичних інновацій, учений наполягав на дослідженні мовних питань у нерозривному зв'язку з такими екстралінгвальними чинниками, як історичні, соціальні, культурні, виходячи, головним чином, з

положення про теорію соціального явища мови. Соціологічний характер мовних змін учений убачав, зокрема, у появі лексичних інновацій, пов'язаних з потребою позначати комунікативно актуальні поняття. Опрацьовуючи в подальшому методологічні питання, учений розширює уявлення про збагачення літературної мови новою лексикою й науковою термінологією наприкінці XIX ст. [Селищев 1928].

Значний внесок у теорію запозичень зробив російський мовознавець В. Виноградов. Адаптація іншомовних слів сприяла, на думку вченого, розширенню мовних контактів, впровадженню різних західноєвропейських теорій, новим відкриттям і досягненням. Тому літературна мова, як зазначає дослідник, продовжувала вбирати й засвоювати запозиченні слова, сталі словосполучення й синтаксичні конструкції західноєвропейських мов. Науковець виокремив сфери, які найбільше засвоїли іншомовну лексику: природничі, соціально-економічні науки, суспільний побут, політичні, економічні та юридичні устої суспільства й норми світської поведінки [Виноградов 1982: 92 – 401].

Схожі ідеї відображено в підході Г. Винокура щодо питання про збагачення національної російської мови в термінологічному плані. Дослідник наголошував, що такі галузі, як публіцистика, філософія, історія, природознавчі науки, вимагають проникнення й адаптації нових слів для позначення відповідних понять. Г. Винокур назвав засоби, що сприяли засвоєнню іншомовних слів, головними з яких, на його думку, є вживання варваризмів, зокрема, германізмів, латинізмів, грецизмів, наприклад, рос. *прекраснодушне* (Schönseligkeit), *мировоззрение* (Weltanschauung) [Винокур 1959: 99 – 110].

Як свідчить проаналізований матеріал, у визначенні причин мовного змішування серед лінгвістів різних напрямків існувала деяка подібність. Так, Р. Шор головними причинами засвоєння запозиченої лексики визнавала економічні, соціальні та культурні критерії. Домінантним твердженням досліджень Р. Шор став принцип засвоєння слів іншомовного походження внаслідок виникнення нових слів і понять, що, своєю чергою, спричинило появу значної кількості іншомовної лексики в лексичному складі багатьох європейських мов одночасно. Р. Шор зазначала: „Історія „мовних запозичень" не тільки розкриває перед дослідником зміну культурних впливів різних народів на відповідну мову, але й дозволяє встановити, які соціальні групи підлягали цьому впливу і від яких груп воно виходило" [Шор 1926: 108]. Доказами засвоєння запозиченої лексики є звуження й розширення значення слова [Там само: 32 – 118].

Питання функціонування й адаптації лексичних запозичень висвітлив італійський учений В. Пізані. Досліджуючи походження слів у складі італійської мови, учений подав історичний опис виникнення й розвитку етимологічного спрямування. Він намагався узагальнити й систематизувати принцип „народної етимології" з позиції спрямованості

мовних змін. Показовим підтвердженням здобутку лінгвіста є класифікація запозичених слів за ступенем засвоєності в мові-реципієнті, а саме: лексична, морфологічна, синтаксична, фонетична адаптація. Спираючись на класифікацію німецьких лінгвістів, які поділяли лексику на Fremdwörter („іншомовне слово") і Lehnwörter („запозичення"), лінгвіст о висунув поняття „успадкований" і „запозичений" елемент, які співвідносяться з певними часовими межами. В. Пізані вважав, що кожен індивід створює власну „мову" за допомогою запозичень, за винятком тих випадків, коли він сам створює нововведення. Лінгвіст наголошував: як і у використанні запозичень з іноземних мов, так і в уживанні власних нововведень носій мови (індивід) повинен враховувати потреби суспільства, тобто, іншомовне слово має бути зрозумілим, щонайменше, уживаний ним новий елемент має бути прийнятним для навколишнього середовища. Однією з причин засвоєння іншомовних слів В. Пізані вважав „індивідуальне запозичення". Чинники використання і ступінь поширення та освоєності нового елементу можуть бути різними, зокрема, необхідність знайти термін для позначення нового предмета, бажання використати нове „модне" слово [Пизани 1956].

Здійснений нами аналіз наукових студій свідчить, що в зазначений період увагу мовознавців **(**Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, А. Доза, А. Мейє) було зосереджено на дослідженні питання процесу адаптації запозичення як одному з чинників вивчення взаємодії мов. Лінгвісти здебільшого визнавали, що специфіка взаємодії мов є аналогічною тій, яка виникає й розвивається внаслідок мовних контактів, що встановлюються між мовами за умов білінгвізму, і є чинником змін на різних рівнях мовної системи [Крысин 1968]. Так, А. Мейє зосереджував увагу на факті мовних змін, результатом яких є запозичення з інших мов. Факт засвоєння запозичення можливий, на думку лінгвіста, за умови деяких чинників, а саме: торговельних, політичних, релігійних, інтелектуальних. Загальні новоутворення в індоєвропейських мовах він був схильний пояснювати так: „… запозичення не є явищем рідкісним і випадковим: це явище є частим або, краще сказати, постійним, і нові дослідження все більше й більше з'ясовують його важливе значення". За А. Мейє, значна кількість запозичень не зможе змінити структуру мови, якою б ця кількість не була [Мейе 1938: 55 – 56].

Ш. Баллі відзначив закономірність і природність процесу запозичення в мовознавстві, наполягаючи на історико-культурній спрямованості мовних змін. Досліджуючи питання засвоєння іншомовних слів в індоєвропейських мовах, зокрема англійських у складі французької, учений виокремив ступінь адаптації іншомовних слів. Вимову таких запозичень розглянуто відповідно до норм фонологічної системи мови-реципієнта, а значення адаптовано до слів, з якими вони зазвичай асоціюються наприклад, *англ. meeting* усе частіше вимовляють як *métingue,* значення уточнюють завдяки наявності таких слів, як *réunion, assemblée* „збори" та ін [Мейе 1938].

Отже, протягом першої половини XX ст. вивчення процесу освоєння іншомовної лексики представлено на новому рівні, здебільшого на основі екстралінгвального характеру. Розгляд праць європейських мовознавців виявив, що проблему було поставлено й розв'язано на рівні досягнень теоретичних принципів адаптації лексичних запозичень, виходячи з розвитку мовознавчої науки в цей період. Водночас питання освоєння запозиченого матеріалу в приймаючому середовищі, словотворчої активності, причин і чинників, що викликають необхідність запозичення, не були предметом спеціального вивчення. На початку XX ст. у мовознавстві домінантним є розгляд причин входження й засвоєння запозичень з позиції нелінгвістичної спрямованості [Крысин 1968]. Зазначимо, що ідеї, представлені вченими зазначеного періоду, знайшли втілення в мовознавстві другої половини XX ст.

Названі студії вчених можна, на нашу думку, вважати початковим етапом наукового осмислення іншомовних слів у мові-реципієнті. Тому подальше дослідження проблеми можливе на шляху поглибленого вивчення принципів і закономірностей визначення етапів і ступенів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті в лінгвоісторіографічному аспекті.

Література

Балли 1955 – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Иностр. лит., 1955. – 416 с.; **Богородицкий 1935** – Богородицкий В. А. О заимствованных словах в русском языке / В. А. Богородицкий // Общий курс русской грамматики. – М. – Л. : Соцэкгиз, 1935. – С. 322 –354; **Бодуэн де Куртенэ 1963** – Бодуэн де Куртенэ И. А.Проблемы языкового родства / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 342 – 347; **Виноградов 1982** – Виноградов В. В. Очерки по истории руського литературного языка XVII – XIX вв. / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1982. – 529 с.; **Винокур 1959** – Винокур Г. О. Избранные работы по руському языку / Г. О. Винокур. – М. : Учпедгиз, 1959. – 492 с.; **Глущенко 1998** – Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В. А. Глущенко ; НАН України, Ін-т мововознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.; **Гребінник 2007** – Гребінник Л. В. Німецькі запозичення у російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова" / Л. В. Гребінник. – К., 2007 – 21 с.; **Доза 1956** – Доза А. История французского языка / А. Доза. – М. : Изд-во иностр. лит., 1956. – 472 с.; **Крысин 1968** – Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русаком языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. –

207 с.; **Мейе 1938** – Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Русский перевод / А. Мейе. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1938. – С. 125 – 139; **Пизани 1956** – Пизани В. Этимология. История – Проблемы – Метод / В. Пизани. – М. : Иностр. лит., 1956. – 186 с.; **Селищев 1928** – Селищев А. М. Язык революционной эпохи. Из наблюдений над русским языком последних лет (1917 – 1926)/ А. М. Селищев. – М. : Работник просвещения, 1928. – 248 с.; **Щерба 1974** – Щерба Л. В. О понятии смешения языков / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность.– Л. : Наука, 1974. – С. 60 – 74; **Шор 1926** – Шор Р. Язык и общество / Р. Шор. – М. : Работник просвещения, 1926. – 152 с.; **Шухардт 2003** – Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт ; ред. предисл. и примеч. Р. А. Будагова ; пер. с нем. А. С. Бобовича. – 2-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.; **Brunot 1937** – Brunot F. Précis de grammaire histori quede la langue française / Ferdinand Brunot. – Paris : Masson et cie, 1937. – 796 p.

Роман В. В. З історії вивчення процесу адаптації лексичних запозичень крізь призму соціолінгвістичного підходу (перша половина ХХ ст.)

У статты досліджено процес адаптації запозиченої лексики в лінгвістичних працях початку ХХ ст. Поставлені в роботі завдання розв’язано за допомогою актуалістичного методу. У зазначений період питання збагачення мови численними іншомовними елементами розглянуто в багатьох дослідженнях, присвячених змінам у лексичному складі.

Головні здобутки належать таким видатним ученим першої половини ХХ ст., як І. Бодуен де Куртене, В. Богородицький, В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларін, Є. Поливанов, А. Селіщев, Л. Щерба Л. Якубинський, Р. Шор, Г. Шухардт, Ш. Баллі, Ф. Брюно, Ж. Вандріес, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше та ін. Розкрито погляди європейських мовознавців на проблему адаптації запозичення іншомовних слів та виявлено їхні головні особливості в лінгвоісторіографічному аспекті. Обґрунтовано, що протягом першої половини ХХ ст. вивчення процесу освоєння іншомовної лексики представлено на новому рівні, здебільшого на основі екстралінгвального принципу.

Ключові слова: лексичні запозичення, адаптація, соціолінгвістичний чинник, мова-реципієнт, лінгвоісторіографічний аспект.

Роман В. В. Из истории изучения процесса адаптации лексических заимствований сквозь призму социолингвистического подхода (первая половина XX в.)

Статья посвящена изучению процесса адаптации заимствованной лексики в работах лингвистов начала XX в. Для решения поставленных в работе задач был использован актуалистический метод. В указанный период вопрос обогащения языка многочисленными иноязычными элементами рассматривается во многих исследованиях.

Главные достижения принадлежат таким выдающимся ученым первой половины XX в., как И. Бодуэн де Куртенэ, В. Богородицкий, В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларин, Е. Поливанов, А. Селищев, Л. Щерба Л. Якубинский, Р. Шор, Г. Шухардт, Ш. Балли, Ф. Брюно, Ж. Вандриес, А. Мейе, В. Пизани, А. Сеше и др. Раскрыты взгляды европейских лингвистов на проблему заимствования иностранных слов и выявлены их особенности в лингвоисториографическом аспекте. Обосновано, что в течение первой половины XX в. изучение процесса освоения иноязычной лексики проводилось достаточно активно на новом уровне, преимущественно на основе экстралингвистического принципа.

Ключевые слова: лексические заимствования, адаптация, социолингвистический фактор, язык-реципиент, лингвоисториографический аспект.

Roman V. V. From the history of investigation of the process of adaptation of lexical borrowing sin the light of sociolinguistic factor (the first half of the XXth century)

The article outlines the scientific investigation dedicated to the process of adaptation of lexical borrowings in the linguistic works at the beginning of the XXth century. Linguo-historiographic aspect of investigation is taken into account. It is grounded that in this period the attention of researchers was focused on the problem of language contacts.

The main attention is given to the aspects of the process of lexical borrowings considering the succession and evolution of the views of linguists in the given period. Thus during the first half of the XXth century the investigation of the process of adaptation of foreign words was dynamically conducted at a new level mainly on the basis of extralinguistic factor. Thus, the investigation of works of European linguists exposes that the given problem was analyzed and solved at the level of achievements of the theoretical principles of adaptation of loan words based on the development of linguistic science in the given period. However, such questions as the adaptation of borrowed words in the language-recipient, word-formation activity, sources and factors causing the necessity of borrowings were not especially taken into consideration by the Indo-European scholars. It is proved that at the beginning of the XXth century the importance of analysis of the causes and the process of adaptation is seen from non-linguistic position. The ideas put forward by the scholars of the investigated period are the subject to

the careful analysis in linguistics of the second half of the XXth century. The given scientific schools can be considered as the initial point of scientific comprehension of lexical borrowings in the language-recipient in linguistics.

Key words: lexical borrowings, adaptation, sociolinguistic factor, language-recipient, linguo-historiographic aspect.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2013 р.
Прийнято до друку 26.04.2013 р.
Рецензент – к. ф. н., доц. Должикова Т. І.

І. Д. Фаріон (Львів)

УДК 811.161.2’366

МІСЦЕ РУСЬКОЇ[1] (УКРАЇНСЬКОЇ) МОВИ В БІБЛІЙНІЙ КОНЦЕПЦІЇ МОВНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ (X – XVII ст.)

Об’єктом дослідження статті є біблійна концепція мовно-комунікаційного простору та її інтерпретація в історичному розрізі у різних культурно-політичних середовищах. За предмет дослідження маємо місце та рецепцію руської (української) мови у період середньовічної релігійної монополії та на початках ранньомодерного часу. Пропонуємо читачеві простежити за безпрецедентним шляхом ревізії біблійних приписів проповідувати народними мовами, а відтак і логічної, проте ускладненої суспільно-політичними обставинами дороги повернення до біблійних джерел творити власною, а не чужою мовою. Руська (українська) мова має свою, зболено-контроверсійну історію проникнення у сакральну царину нашого буття й утвердження біблійного припису. Чи не найбільше уваги цій проблемі серед українських мовознавців присвятив І. Огієнко, а серед істориків – М. Грушевський. Спираючись на глибоку аналітику від цих знакових постатей, маємо намір актуалізувати зазначену тематику у контексті сучасного полілігвізму світу та утвердження непохитності тези про виняткову роль рідної мови для кожного народу, зокрема у її державному статусі, та у всеохопному поширенні на сакральну царину.

1. Біблійна концепція мовно-комунікаційного простору

Історія церкви в Україні – це різноспектрова картина її мовно-духовного та політичного буття. Від остаточного Хрещення Руси-України 988 року українська православна церква була митрополією з

[1] У тексті дослідження оперуватимемо термінами ***руська мова***, ***проста мова*** як найчастіше уживаними на ту пору, розуміючи під ними *книжну українську мову*, що постала на основі книжної давньоруської мови часів Руси XI – XIII ст.